

Voorwoord

En er was nog niet voldoende tijd verstreken toen ik merkte dat ik dorst had en dat ik geen water had meegenomen. Ik wilde nog even wachten alvorens ernaar op zoek te gaan, maar toen schoot het me te binnen dat er dingen zijn zoals dorst, dood of liefde, waarvoor je niet kunt weglopen, en dat ik vroeg of laat zou moeten gaan.

NÚRIA BENDICHO GIRÓ, *Tierras muertas*, 'Dood land'

Ik kan noch wil het plaatsje in La Mancha vergeten waar ik de dorst heb leren kennen. Op het erf van mijn grootouders van moederskant stond een oude badkuip, met daaromheen allerlei potten en pannen, te wachten op regen. Het water in de nabijgelegen rivier de Villanueva begon steeds lager te staan, zodat het niet langer de akkers bereikte van het dorp Villanueva de la Fuente (provincie Ciudad Real). Er waren enkele boeren die hun oogst zagen mislukken en er was een vrouw die haar koeien moest verkopen. Ook de drinkwatervoorziening werd erdoor geraakt. Aquifer 24 (ook wel de aquifer van de Campo de Montiel genoemd), het ondergrondse waterreservoir waar de rivier uit ontsprong, was praktisch opgedroogd. Hoewel de mensen te horen kregen dat het de schuld was van de regen, die uitbleef, hadden ze al een poosje het vermoeden dat er nog iets anders aan de hand was. Terwijl hun gewassen doodgingen door de aanhoudende droogte groeiden er op het bijna duizend hectare grote land van een hertog prachtige maiskolven, geholpen door

een modern irrigatiesysteem. In augustus 1987 organiseerden de inwoners van Villanueva de la Fuente en andere dorpen in de omgeving, zoals Albaladejo, Villahermosa en Montiel, een protest. Ze gingen naar het landgoed met omgekeerde waterkruiken en met protestborden waarop stond 'Wij hebben dorst!' en 'We willen ons water'. Maar er veranderde niets.

De feestdag van 15 augustus viel op een zaterdag en de mensen uit Villanueva, die er inmiddels van overtuigd waren dat hun dorst weinig te maken had met het uitblijven van regen, vernielden vier van de elektriciteitspalen die stroom leverden aan het maisteeltbedrijf. Op zondagochtend, toen ze zagen dat de monteurs van het energiebedrijf ze wilden repareren, haalden ze de vier palen opnieuw neer, en daarbij nog negentien andere. Wie het had gedaan? 'We waren het allemaal, meneer,' zeiden ze. In het dorp woonden vijfendertighonderd mensen het hele jaar door, en hartje augustus veel meer, het dubbele. Ze voerden hun eigen versie op van Lope de Vega's historische drama *Fuenteovejuna*, al verliep hun collectief verzet zonder bloedvergieten. 'Er is hier geen aanvoerder, als u dat wilt weten, want we zijn met het hele dorp. En stel dat dan het gerucht gaat dat er weer elektriciteitspalen worden neergezet, dan gaan we er met zijn allen op af om dat tegen te houden. Maar we gaan met onze blote handen, ongewapend, want we zijn niet uit op geweld, we willen alleen maar terug wat van ons is, het water dus,' verklaarde een van de mensen op het dorpsplein tegen Luis Otero. De bekende journalist was in het dorp voor het verhaal van de vrouw die haar koeien had verkocht. Ze heette Julia, maar in die tijd begonnen de dorpelingen haar Agustina de Aragón te noemen, naar de heldin uit de Spaanse Onafhankelijkheidsoorlog. Het was een bejaarde vrouw die weigerde zich erbij neer te leggen en die de anderen aanvuurde met zelfbedachte strijdleuzen, waarmee ze zich opwierp als leider en chroniqueur tegelijk van het oproer in haar dorp.

Een inwoner van Villanueva de la Fuente deed tegenover *El País* een uitspraak die duidelijk samenvat wat er in het dorp aan de hand was: ‘Het water is altijd van ons geweest, zolang als Onze-Lieve-Heer bestaat, tot die vent dat irrigatiesysteem heeft aangelegd voor zijn veevoer.’ Als schuldige wezen ze de zoon van de hertog aan, die putten had laten graven van bijna honderdvijftig meter diep en deze had aangesloten op een geavanceerd sproeisysteem dat al het water van het dorp opgebruikte. Maar ze hadden ook al jaren vermoedens over de veehouder van het naastgelegen landgoed. ‘We zeiden: “Droogte, akkoord, maar het zijn die grote bedrijven die de bronnen en de meren van Ruidera aantasten,”’ zou Juan Ángel Amador me later vertellen over de strijd om het water, die losbarstte toen hij nog maar net tot burgemeester was benoemd. De oproerpolitie kwam eraan te pas, naar men zegt zo’n tweehonderd man. Het pakte zo goed voor de opstandige dorpingen uit, dat ze op het eind voor de agenten stonden te klappen, nadat de burgemeester de reparatie van de elektriciteitspalen had stilgelegd. En het water stroomde weer door de rivier. De rechter gaf hun gelijk en twee jaar later werd de aquifer overgeëxploiteerd verklaard.

Die zomer was de oproerpolitie tekeergegaan in een ander dorp. Zoals de inwoners van Villanueva hadden verhinderd dat de elektriciteitspalen gerepareerd werden die het landgoed met de maiskolven van stroom moesten voorzien, zo waren de inwoners van Riaño (in de provincie León) op de daken van hun huizen geklommen, en ze weigerden eraf te komen. Dat was hun wanhopige vorm van verzet tegen de ontruiming die ze uiteindelijk niet konden verhinderen, en die gevolgd werd door de onderwaterzetting van hun dorp en van nog acht andere dorpen – waarvan twee gedeeltelijk – in een stuwmeer ten behoeve van irrigatie en elektriciteit uit waterkracht.

De krantenfoto’s van die zomer laten zien dat dorstigen en verdrinkenden vaak deel uitmaken van hetzelfde verhaal, twee

kanten zijn van dezelfde medaille. Terwijl een groepje kinderen protesteerde in een lege rivierbedding in Villanueva, klom een ander kind op het dak van zijn huis om te verhinderen dat zijn dorp onder water werd gezet. Ze werden allebei gefotografeerd.

De dorst bleef, want die houdt het nooit bij een kort bezoekje, en kort daarna kwam er weer een nieuwe droogte. In Spanje en andere landen rondom de Middellandse Zee komt droogte in cycli van tien jaar voor en meestal houdt ze drie, vier jaar aan. In de zomer van 1992, toen je de Spanjaarden kon verdelen in de mensen die 's middags een siësta hielden en degenen die vol spanning toekeken of Miguel Indurain voor de tweede maal de Tour de France zou winnen, waren de gedachten in mijn dorp, Terrinches, bij het water, en bij vrijwel niets anders. Het water dat er niet was, het water dat ons zou verdrijven als het weg zou blijven. De volwassenen waren de wanhoop nabij en het was in die tijd dat ik water leerde waarderen zoals je dingen waardeert die verloren zijn gegaan. Water veranderde in een mysterie dat een tijdlang alleen verscheen met behulp van tankwagens en de handen van mijn grootvader Norberto. Er staan in het dorp nog altijd reservoirs op de terrassen voor het geval dat.

Omdat de afwezigheid van water voor mij normaal was, herinner ik me van die tijd alleen flarden van situaties waarin water voorkomt, van die geheugenflitsen die voorafgaan aan volwaardige herinneringen. Het zijn scènes die een diepe indruk hebben achtergelaten, want normaal gesproken was er geen water. Mijn opa in een grot, op zoek naar enkele druppels, die hij naar een reservoir leidde om de groentetuin water te geven. Mijn opa die van de groentetuin naar het erf ging om zich te wassen met een steelpannetje. Het bad dat we samen met het hele gezin namen, omdat elke druppel telde en meerdere keren moest worden gebruikt. Als het kon, hadden we de lucht uitgewrongen. Alles was erop gericht het weinige water op te vangen dat er maar zo zelden viel en dat vervolgens als een schat werd

bewaard, zelfs als het al bijna nergens meer goed voor was. Misschien staat me daarom nog zo helder het beeld voor de geest van talloze kikkervisjes die geboren werden en welig tierden in een jerrycan. Na deze periode van droogte, die aanhield tot 1995, waren de Spaanse stuwweren nog maar voor vijftien procent gevuld en was de traditionele put, waar het dorp eeuwenlang uit had gedronken, volledig opgedroogd. Terwijl mijn dorpsgenoten naar een ander dorp gingen om tot de heiligen te bidden om regen, waren er ook mensen die voorstelden met een sleepboot een ijsberg de Guadalquivir op te slepen, in welk stroomgebied Terrinches ligt, om zo het debiet van de rivier te verhogen. Het was óf dat óf de bevolking van Sevilla moest worden verplaatst. Het idee van een ijsberg was niet nieuw, het was twee decennia eerder ook al eens voorgesteld, tijdens een periode van droogte in Benidorm.

De roman *Maanstorm* van Antonio Muñoz Molina gaat over een jongen die gefascineerd is door de landing van de mens op de maan, en die in een dorpje in Jaén woont dat al net zo dor is als het mijne en dat er niet ver vandaan ligt. Pedro, de oom van de hoofdpersoon, heeft het krankzinnige idee om een douche op het erf te installeren. 'Hier kunnen we ons alleen maar wassen door een emmer steenkoud water uit de put te halen en dat in een afgeschilferd teiltje te gieten. Stromend water is net zo'n onbereikbare droom als tijdige en overvloedige regen voor onze dorre landstreek,' schreef hij. Ook in Terrinches was er een visionair die beweerde een douche op zijn erf te hebben toen er nog niemand stromend water in huis had. Ik herinner me bijna alles wat Muñoz Molina vertelt over die afgebladderde teil op het erf en andere prullen van de dorst, alsof ik in datzelfde huis ben opgegroeid. Hoewel het verhaal zich dertig jaar eerder en op een andere plek afspeelt, is het gelijk aan dat van de badkuip en de potten en pannen die op het erf van mijn grootouders op regen stonden te wachten en die in de plaats waren gekomen

van de kippen. Ik heb zelfs foto's van de eerste keren dat ik in mijn eentje in bad ging. Niet omdat het een mijlpaal was in mijn ontwikkeling als kind, maar omdat het een luxe was die ver-eeuwigd moest worden, een gebeurtenis waarvan niemand wist wanneer die zich weer zou voordoen.

Mijn grootvader was verantwoordelijk voor het water in het dorp. Behalve voor het vegen van de straten, het planten van bomen, het aanzeggen van de dood en het verbreken van de rozenkrans die de voeten van de overledene tot aan de begrafenis bijeenhield, zorgde hij voor de dorst van de levenden met behulp van de sleutel van een opvangtank. Ik ging vaak met hem mee. 's Middags zag ik hem via een metalen ladder afdalen in de onderwereld, waar hij met een sleutel het water van het dorp afsloot. En dat was iets nieuws. Het had lang geduurd voor de huizen van Terrinches stromend water kregen. Slechts de figuren van Don Quichot en de Heilige Maagd van Luciana viel een vergelijkbare verering ten deel als de waterkruik, waarmee ze nog altijd een heilige drie-eenheid vormden. De kruik prijkte immer op een soort altaar. Om geen enkele druppel te verspillen van het water dat bij de bron was gehaald, om het niet ten prooi te laten vallen aan de vliegen, zette mijn grootmoeder de kruik op een bord en had ze er een speciaal dopje voor gehaakt dat ze eraan vastmaakte met een lint. Onze geschiedenis wordt bepaald door onze relatie met water. Maar in die verbondenheid ligt altijd de angst op de loer dat het water ons opnieuw in de steek zal laten.

Ik heb gehoord dat mijn grootvader in de zomer van 1992, die als *mojama* (gedroogde tonijn) zo droog was, op sommige dagen de kraan van het dorp maar een halfuur openzette. Dan moest iedereen als de bliksem gaan douchen, afwassen, drinken. Soms was er niet eens voldoende tijd voor het kortste programma van de wasmachine, en dan draaiden mijn moeder en mijn tantes de kraan van de tank open en dicht terwijl hun

vader de mensen in het dorp ging waarschuwen. Ik weet niet of het door de haast van die dagen kwam, maar het luik van het reservoir had mijn opa de helft van zijn pink gekost, en elke keer dat hij het brood sneed met zijn zakmes, of de leren wijnsak of de waterkruik hief, zag ik zijn halve pink naar het plafond of naar mij wijzen. We staken de draak met mijn grootmoeder, die de wasmachine niet durfde te gebruiken en die er een kleedje overheen legde en op de hand bleef wassen, met de zeep die ze zelf maakte van olie en soda. Nu begrijp ik dat haar ontzag voor de wasmachine niet alleen te maken had met haar angst dat het apparaat zou ontploffen of kapot zou gaan door het gebruik.

In dat jaar waren de zogenaamde homevideo's in zwang, en in het natte deel van Spanje, waar bij uitstek een landklimaat heerste, werd met de voltooiing van een stuwdam het dorpje Aceredo in de provincie Ourense onder water gezet, voor de verbijsterde ogen van Paco Villalonga, de inwoner die alles filmde met zijn camera omdat hij niets anders meer kon doen. De dorpelingen hadden het gemeentehuis bezet en protestborden gemaakt met daarop WE ZIJN IN HONGERSTAKING, WANT WIJ HEBBEN DE WAARDIGHEID WAAR HET DE SPAANSE REGERING AAN ONTBREEKT. En: ALTO LINDOSO-DAM, 200 BOERENGZINNEN DOOD EN KAPOT. SCHENDING. MENSENRECHTEN. HOOR ONS! Maar ze werden niet gehoord. Van dit alles kreeg ik als vijfjarige niets mee, maar later heeft Paco me verteld dat hij elke keer als het water in het stuwmeer laag stond, naar de ruïnes van zijn huis ging en daar een broodje at terwijl hij toekeek hoe er water opborrelde uit een kleine bron, die zich zelfs door het gewicht van al dat stilstaande water in het stuwmeer niet had laten bedwingen.

Op mijn vraag nu wat er destijds bij ons was gebeurd, hebben ze me verteld dat een veehouder (dezelfde die door de inwoners van Villanueva werd beschuldigd) ons ten slotte toegang had gegeven tot een van zijn putten en dat het dorp daar sinds

1995 nog altijd voor een groot deel van drinkt, dankzij de steun van het regioministerie van Openbare Werken, waarmee de kanalisatie en toevoer werd bekostigd, zodat het water over een afstand van twintig kilometer tot aan het dorp kon komen. Er wordt vol dankbaarheid over deze geschiedenis gesproken. Maar onderaan het akkoord, dat eind augustus van dat jaar werd getekend, staat dat de toestemming beëindigd kan worden 'op enig moment dat de eigenaar het gepast acht, om elke mogelijke reden waarvoor deze in geen geval verantwoording verschuldigd is, enkel door de begunstigde gemeente hiervan met inachtneming van een termijn van twee maanden op de hoogte te stellen, zonder dat deze gemeente zich hiertegen kan verzetten of in enig opzicht enige genoegdoening kan eisen'. Dus de dorst van een dorp hangt praktisch geheel en al af van de wil van één man, of eigenlijk van iets wat niet bestaat: de wil van een naamloze vennootschap.

Onze dorst is historisch, het is de dorst van de dorpen in het droge Spanje – dat drie vierde deel beslaat van het schiereiland waar ik woon –, waar overwegend een mediterraan klimaat heerst en op enkele plaatsen zelfs een steppe- of woestijnklimaat; en het is de dorst van onze vroegste voorouders. In dit deel van Castilië-La Mancha halen we jaarlijks niet eens een gemiddelde van vierhonderd liter per vierkante meter, het gemiddelde van de autonome regio als geheel. Vertrekken omdat er geen water is; vertrekken omdat het water komt. Het is een land van mensen met dorst en mensen die verdrinken vanwege die dorst. Dat is de geschiedenis waar we niet aan denken wanneer we de kraan opendraaien, een geschiedenis die in onze genen ligt opgeslagen. Maar het verhaal gaat veel verder terug, en het heeft te maken met alle mensen op aarde. Onze familie, ons geslacht en onze soort zijn ontstaan toen de wereld en oostelijk Afrika periodes van extreme droogte doormaakten. Net zoals de oudste fossielen van onze voorouders gevonden zijn

in de midden- en benedenloop van een Afrikaanse rivier, de Awash, zo zijn ook de eerste beschavingen in een periode van droogte vlak bij rivieren ontstaan. Door onze hele geschiedenis heen is dorst de motor geweest achter grote aanpassingen in onze anatomie en stofwisseling, achter innovaties, revoluties en ineenstortingen. Op de volgende bladzijden zullen we zien hoe bijna alles wat zo bepalend is voor onze soort, ontstond en tot ontwikkeling kwam tijdens veranderingen waarbij een vochtig en een droog klimaat elkaar afwisselden. De zoveelste klimaatcrisis zou ons niet moeten verbazen: we zijn er kinderen van. Maar wellicht ligt er in onze verbazing toch iets van schuld.

Deze geschiedenis speelt zich af in het cenozoïcum, waarin zowel onze voorouders op de wereld verschenen als bijna alles waarmee we ons nog altijd voeden. Hoewel ze begint met Lucy in de periode van het neogeen ontvouwt ze zich voornamelijk in het quartair, waarin we ons nog altijd bevinden. Deze periode kent twee tijdvakken: het pleistoceen en het huidige holoceen, die door een klimaatverandering van elkaar zijn gescheiden. Al die tijd, tientallen miljoenen jaren lang, volgden verschillende cycli van koud-droog en warm-nat elkaar op. Klimaatperiodes zijn net matroesjka's. Zo kan het dat, hoewel het klimaat nu opwarmt, de wereld al ongeveer vijftig miljoen jaar juist kouder en droger aan het worden is, een paradox die ongewild aanzet tot klimaatontkenning. Vervolgens ontstond er een instabiliteit die achtereenvolgende verstoringen binnen deze globale tendens teweegbracht. 2,6 miljoen jaar geleden begon de wereld aan een doorlopende cyclus van glacialen en interglacialen en dat is het moment dat de mens verscheen. We bevinden ons sinds 11.700 jaar geleden in een interglaciaal, dat op zijn beurt ook koude fases heeft gekend. Samenvattend kunnen we zeggen dat de aarde tegelijkertijd opwarmt en kouder wordt, hoe vreemd dat ook lijkt. En dit komt voor een groot deel doordat we sinds het neo-

lithicum, en met name de laatste driehonderd jaar, de natuurlijke tendens van onze planeet hebben verstoord.

Hoewel enkele van de relevantste klimaatveranderingen die in dit boek aan de orde zullen komen, in verband worden gebracht met buitenaardse oorzaken, zoals kometen en de afname van zonnevlekken, zullen we zien dat ze vooral het gevolg zijn geweest van astronomische factoren die te maken hebben met de plaats van de aarde en haar positie ten opzichte van de zon, met de vorm van de baan die ze aflegt en de hoek van de as waarom ze draait. Verder hebben er zich in de laatste drie miljoen jaar klimaatveranderingen voorgedaan die geologische oorzaken hadden, zoals de bewegingen van tektonische platen, aardbevingen, vulkaanuitbarstingen en veranderingen in de oceaanstromingen. Sommige van deze oorzaken gaan vaak samen, omdat ons klimaatsysteem afhankelijk is van verschillende factoren, zoals de atmosfeer – die er niet alleen voor zorgt dat we kunnen ademen, maar ook dat er een gemiddelde temperatuur van vijftien graden heerst door middel van de broeikasgassen, het zogeheten broeikaseffect, dat in zijn natuurlijke staat het evenwicht handhaaft tussen de energie die de aarde ontvangt en de energie die ze uitzendt, maar dat we kunstmatig hebben versterkt, waardoor de aarde opwarmt –, de oceaanstromingen – die aan dit evenwicht bijdragen door hun interactie met de atmosfeer –, en tot slot de zonnestraling. Boven op dit alles komt nog een andere trigger: wij en wat we doen.

Het klimaat heeft ons op het randje van uitsterven gebracht: we stammen af van de weinige (zo'n dertienhonderd) mensen die de koude en de droogte van minder dan tweehonderdduizend jaar geleden hebben overleefd. Maar ook de laatste ijstijd ging ons niet in de koude kleren zitten, ook al bleven wij *sapiens* als enige mensen over. Toch werd er tot 1988 buiten de wetenschap nauwelijks gesproken over klimaatverandering. Die zo-

mer was het in de Verenigde Staten zinderend heet en droog, en er waren veel natuurbranden. Door de ondraaglijke hitte die er heerste in de Amerikaanse Senaat kwam de opwarming van de aarde dan eindelijk in de algemene belangstelling te staan. In landen als Spanje was het echter nog steeds not done om over het weer te spreken, en nog altijd wordt het beschouwd als een nietszeggend onderwerp dat hoogstens dient om de ongemakkelijke stilte te verdrijven als men in de lift staat met onbekenden. Maar het klimaat, dat zo onbelangrijk leek, is een van de redenen geweest dat sommige van onze voorouders naar de plek zijn gekomen waar wij geboren zijn en, nog veel langer geleden, dat hún voorouders moesten vertrekken uit Afrika.

We moeten het belang van het klimaat niet onderschatten, noch ontkennen dat het verandert, want dat zou net zoiets zijn als het bestaan van LUCA (het Engelse acroniem voor laatste universele gemeenschappelijke voorouder) ontkennen, enkel en alleen omdat we het niet leuk vinden om af te stammen van een bacterie of omdat we niet onder ogen willen zien dat we deel uitmaken van de natuur, die veranderlijk is. Klimaatveranderingen zijn er altijd geweest en ze hebben ons ertoe aangezet te evolueren, te migreren, te innoveren en onze genen te vermengen. Ze maken deel uit van ons en wij maken deel uit van de veranderingen. De cognitieve revolutie legde de eerste steen van de vrijheid die we nu hebben. Maar vrijheid houdt ook verantwoordelijkheid in. Cultuur beloofde ons, met instemming van de natuur, een onafhankelijkheid die absoluut leek. Maar dat was ze niet. Het weer is niet *gek geworden* en het ontlopen van onze verantwoordelijkheid kan ons alleen maar verder afbrengen van onze vrijheid en ons alleen maar nog kwetsbaarder maken. Het kan ook leiden tot een genocide waarvan we in de toekomst rekenschap zullen moeten afleggen, zoals David Lizoain waarschuwt in zijn boek *Crimen climático* (Klimaatmisdaad). Het is ook nergens goed voor om in pessimisme te ver-

vallen, want een pessimist is iemand die heeft besloten niets te doen om de dingen te veranderen, omdat die volgens zijn logica toch niet zullen veranderen. Alleen optimisme, een rationeel optimisme dat niet alleen bestaat uit holle feelgoodkreten, kan ons verder brengen; niet door goddelijke interventie, maar door de wil om de schade die we hebben aangericht te herstellen, in de wetenschap dat er nog enkele stukjes zijn die gerepareerd kunnen worden. Zonder hoop geen actie. We moeten het echter doen op de manier waarop de enige dingen die in de loop van onze geschiedenis goed zijn gegaan zijn gedaan: samen. Daarvoor is het noodzakelijk dat we ons opnieuw bewust worden van onze soort, zonder uit het oog te verliezen dat we een geheel vormen met de natuur en dat niet alle personen een even grote voetafdruk hebben, waardoor niet iedereen die in dezelfde mate kan verkleinen.

Volgens een rapport van het Centro de Estudios Hidrográficos van het Spaanse onderzoeksinstituut CEDEX wijst alles erop dat het natte deel van Spanje – waar enkele van de regenachtigste plekken van heel Europa liggen – nat zal blijven, ook als er minder neerslag valt, terwijl het droge deel van Spanje – met de droogste gebieden van het continent – steeds droger zal worden. Het Europees Milieuagentschap voorspelt dat het Iberisch Schiereiland binnen Europa de plaats is waar de komende jaren de meeste woestijnvorming zal plaatsvinden. Het gebrek aan controle op irrigatie, de overexploitatie van aquifers, de verminderende bodemkwaliteit, land dat wordt verlaten, al deze factoren zullen in combinatie met een verandering van het klimaat, waarbij steeds langere periodes van steeds ernstigere droogte zullen voorkomen, het risico verhogen dat vijfenzeventig procent van het schiereiland verandert in een woestijn, zo stelt het Wereld Natuur Fonds.

Ik behoor tot een generatie die inmiddels aanneemt dat we spoedig zullen moeten vertrekken, want alles wijst erop dat het

droge deel van Spanje in de loop van deze eeuw in een woestijn kan veranderen. Eigenlijk is het voor de mensen die er zijn opgegroeid niet nieuw: mijn hele kindertijd heb ik gedroomd van een toekomst in het groene noorden, zelfs voordat ik er ooit was geweest. Pas toen ik daarnaartoe ging, kwam ik erachter dat ik iets geïdealiseerd had wat niet voor mij was weggelegd en dat dorheid wellicht ook een rol speelt bij onze relatie tot het land. Een vriend van me uit Galicië luistert naar opnames van de regen als hij ver van huis is, om de heimwee te verdrijven, maar ik vulde een lege waterfles met zand uit de Sahara, die ik nog altijd bewaar, zodat ik nooit zal vergeten wat ik in de woestijn voelde. En ik geloof dat ik mijn plaats heb gevonden in een dorp waarvan de geschiedenis is getekend door een smeekbede om regen. Zou het kunnen dat ook dorst bepaalt wat we als ons thuis ervaren? ‘Dit land, dit rode land, zijn wij; en de overstromingsjaren, en de stofjaren en de droogtejaren, dat zijn wij. Wij kunnen niet opnieuw beginnen,’ zei de familie Joad in *De druiven der gram-schap*.

Ik kan me voorstellen dat er iets dergelijks aan de hand is met de taal. Ze zeggen dat de Galiciërs veertig woorden hebben om de regen aan te duiden. Zoveel hebben we er in het droge Spanje niet, want we hebben er niet veel nodig, maar ik heb uitgezocht hoeveel woorden er zijn voor zoethout en als ik mijn grootvaders woord ervoor, ‘lijkennavel’, en de wetenschappelijke naam (*Glycyrrhiza glabra*) meetel, kom ik op negenendertig. Aangezien ik opgroeide tussen de heerlijke, kleurige snoepjes op de markt, kon ik nooit begrijpen waarom mijn grootvader altijd zoiets lelijks en akeligs in zijn mond had. Maar voor hem was het sabbelen op die wortel een manier om de dorst te stillen en niet te roken. *Glycyrrhiza glabra* groeit niet per se op begraafplaatsen, maar wel dicht bij rivieroeveren. Oorspronkelijk komt zoethout, dat op sommige plaatsen ‘morenchocola’ wordt genoemd, uit het noorden van Afrika en het zuiden van Azië.